

olika traditioner inom den monoteistiska religionssfären. Varje artikel är inte lika djuplodande, men visar ändå att i mötet mellan olika andliga skrifter finns det ännu mycket att undersöka och förstå för historiker, teologer och religionsvetare. Helt klart har redaktörerna lagt ner en hel del omsorg för att kunna presentera en fin volym både till innehåll och design. Fler av bidragen är exempelvis illustrerade med bilder i färg av god kvalitet. Om något skall sägas till bokens nackdel, är det att varje artikel nog inte är relevant för alla läsare. Volymen spänner över fyra mycket stora ämnesområden som vart och ett innehåller mycket material, och som har tillkommit under långa tidsperioder. Med tanke på bokens inköpspris köper man nog därför inte volymen som privatperson för enstaka artiklar utan man får i så fall hoppas på att bibliotek med hyfsad budget införskaffar den.

Stefan Green, Åbo Akademi

MIKAEL TELLBE OCH TOMMY WASSERMAN (RED.)

Healing and Exorcism in Second Temple Judaism and Early Christianity

WUNT II 511, Tübingen: Mohr Siebeck, 2019, häftad, xii+ 317 sidor,

SEK 853, ISBN 978-3-16-158936-2

Denna volym innehåller ett urval av artiklar som först presenterades på en internationell konferens vid Örebro teologiska högskola i mars 2018. Boken består av tolv kapitel och en sammanfattande inledning av Mikael Tellbe. De bidragande forskarna är knutna till universitet i Sverige, Norge, Storbritannien och USA. Alla bidrag är skrivna på engelska.

För att en antologi ska vara användbar måste den ha ett väldefinierat tema. Titeln lovar studier om helande och exorcism i andra templets judendom och tidig kristendom. Med undantag för det första kapitlet har antologin ett snävare fokus; elva av de tolv kapitlen fokuserar på helande och exorcism i evangelierna och den tidiga kristendomen. Titeln kunde ha bättre speglat detta smala fokus. Antologin är uppdelad i två delar: "Healing and Exorcism in Second Temple Judendom och

Emerging Christianity” och ”Healing and Exorcism in the Early Church”. Kapitlen är ordnade kronologiskt.

I det första kapitlet ger Lena-Sofia Tiemeyer övertygande tolkningar av Sakarja 3, 5:1–4 och 5:5–11, och relaterar texterna inte bara till Gamla testamentets skrifter utan också till andra traditioner från det antika Främre Orienten. Hon visar även hur dessa texter, där Gud bär ansvaret för att både sända ondska och ta bort den, omtolkades i den tidiga kristendomen.

I det första av sex kapitel i antologin som fokuserar nytestamentliga texter relaterade till helande och exorcism frågar Cecilia Wassén varför andar karakteriseras som ”orena” i evangelierna. Hon noterar att termen ”oren ande” sällan användes i judisk litteratur. Hon menar att Markus refererar till vissa andar som orena eftersom de ledde människor till synd och för att de orsakade sjukdomar som förorenade människor. Detta uttryck kan troligtvis härledas till den historiske Jesus.

Sigurd Grindheim studerar Jesu verksamhet med att befria människor från demoner och synd, särskilt som den beskrivs i Markus, och jämför den med berättelser från andra templets judendom som berättar om andra människor som driver ut andar eller erbjuder syndernas förlåtelse. Även om Markus inte uttryckligen kopplar samman de två aktiviteterna, är de sammankopplade genom att de båda vittnar om Jesu unika personliga auktoritet.

I en välskrivna artikel visar Susan R. Garrett, en ledande forskare om exorcism i evangelierna och Apostlagärningarna, hur tvåstegsläkningen av den blinde mannen i Betsaida (Mark 8:22–26) illustrerar processen som Petrus var tvungen att genomgå för att bli befriad från den blindhet som djävulen orsakat så att han kunde förstå varför det var nödvändigt för Människosonen att dö.

Steve Walton frågar varför Lukas i sitt evangelium och Apostlagärningarna berättar att Jesus och Paulus befallde demoniserade människor att vara tysta. Medan vissa har hävdats att Apg 16:16–18 är ett exempel på att Paulus ville stilla kvinnliga röster, menar Walton att andarna tystas så att de inte skulle bedra människor och få dem att

missuppfatta evangeliets budskap och Jesu och hans lärjungars uppdrag. I Lukasevangeliet tystas andarna även för att de inte ska avslöja Jesu sanna identitet för tidigt.

Graham H. Twelftree jämför synen på helande och exorcism hos Paulus, Markus och Johannes. Även om Paulus inte skriver om exorcism, är Lukas beskrivning av hur Paulus drev ut demoner i linje med Paulus världsbild, där det fanns varningar om onda andemakter och möjligheter till mirakulöst helande. Markus ger helande och exorcism stor uppmärksamhet, förmodligen för att uppmuntra läsaren att följa Jesu exempel. Redaktören som bidrog med det längre slutet på Markusevangeliet står i samma tradition. Johannes skiljer sig från de andra evangelisterna genom att inte säga något om hur Jesus drev ut onda andar. Enligt Johannes besegras ondskan i första hand genom sanningen som är förkroppsligad i Jesus och som blir tillgänglig genom Anden.

Larry W. Hurtado visar att Kristi tidigaste anhängare inte förlitade sig på fasta formler för helande och exorcism, och inte heller åkallade de änglar som några av deras judiska samtida, utan de vände sig till Jesus som en person, på liknande sätt som de gjorde i bön och andakt.

Del två fokuserar på helande och exorcism i den tidiga kyrkan. Fyra av dessa kapitel studerar receptionen i den tidiga kyrkan av evangelietexter relaterade till helande och exorcism.

Jennifer W. Knust och Tommy Wasserman studerar användningen av kapitelrubriker i tidiga manuskript av Johannesevangeliet. Dessa underlättade för läsare att hitta avsnitt som berättar om Jesu under och att göra jämförelser mellan evangelierna. Bruket av dessa rubriker kan vara kopplat till pågående debatter om hur Gud interagerar med den materiella världen.

Karl Olav Sandnes studerar debatter om Jesu mirakel, mer specifikt Origenes svar på Kelsos och Eusebius svar på Hierokles. Kelsos och Hierokles ifrågasätter inte att Jesu under var verkliga men tolkar dem som uttryck för magi, snarare än gudomlig kraft. De hedniska kristendomskritikerna och de kristna apologeterna talar förbi varandra då de är

helt oense om vad som är rationellt, vad som är moraliskt och vilka syften religioner ska fylla.

Carl Johan Berglund undersöker Herakleons läsning av helandet av ämbetsmannens son i Joh 4:46–54 och visar att det inte finns något specifikt Valentinianskt i den, i motsats till Origenes påståenden. Herakleon verkar snarast läsa Johannesevangeliet i ljuset av liknande berättelser i de synoptiska evangelierna.

Barbara Crostini analyserar en predikan av Kyrillos av Jerusalem om helandet av den lame mannen vid Betesda (Joh 5). Kyrillos kopplar samman detta helande med evangeliernas berättelser om Kristi lidande genom beskrivningen av Salomos kungliga säng i Höga visan (3:9–11), vilken i likhet med den lame mannens bädd är bärbar, och vilken inkluderar element av trä, silver, och guld, samt purpurtyg och stenar, saker som omnämns i berättelserna om Kristi lidande eller används i kyrkans liturgi. Kyrillos kopplar därmed samman Kristi helande och frälsningsgärning och Jerusalems kristna geografi.

Det sista kapitlet avviker då det inte relaterar direkt till några nytestetliga texter. Anthony John Lappin undersöker kristna försök på 300-talet att motverka Daphnes tempel nära Antiokia samt Serapeion i Alexandria. Lappin konstaterar att våld sällan användes för att motverka hedniska tempel när en enkel exorcism räckte.

Är antologin något mer än summan av dess kapitel? Samtliga författare tolkar svåra texter i deras historiska, sociokulturella och litterära sammanhang. Deras slutsatser är välgrundade och rimliga. Men som oftast är fallet med konferensvolym, interagerar de enskilda författarna inte med varandra även när de berör samma material.

Texter relaterade till exorcism och helande inom andra templets judendom och den tidiga kristendomen har hamnat i fokus för ökad vetenskaplig uppmärksamhet under de senaste decennierna, till stor del tack vare banbrytande studier av Garrett och Twelftree, som båda bidragit med kapitel till denna volym. Redaktörerna ger en lista över viktiga publikationer från 1999 till 2019 relaterade till detta ämne, men kommenterar dem inte. Volymen hade förstärkts av en sammanfattning

av forskningsläget för att hjälpa läsaren att bättre uppskatta de enskilda kapitlens unika bidrag. Tellbe sammanfattar dock kapitlen vilket gör att verket upplevs mer som en helhet.

Volymen är välredigerad. Den innehåller ett register över bibelverser, ett författarregister och ett ämnesregister. Detta gör antologin mer användarvänlig. Artiklarna som utgör antologin förtjänar att läsas. Jag misstänker dock att många forskare som kunde ha nytta av dessa artiklar inte kommer att läsa dem, eftersom volymen är för dyr för den genomsnittliga läsaren och bidragen inte är tillgängliga via ”open access”.

Torsten Löfstedt, Linnéuniversitetet

LENA-SOFIA TIEMEYER

Jonah Through the Centuries

Oxford: Wiley, 2021, e-bok, x + 304 sidor, SEK 869, ISBN: 978-1-118-97334-9

Lena-Sofia Tiemeyers kommentar *Jonah Through the Centuries* består av fyra kapitel vilka motsvarar indelningen av Jonaboken i Bibeln. Syftet med kommentaren är att lyfta fram de mest inflytelserika läsningarna av Jonaboken i historien. Hon vill visa att alla återberättelser har sitt ursprung i den bibliska texten samtidigt som hon anser att tolkarens förutfattade meningar, religiösa bakgrund och kulturella antaganden påverkar återberättelserna. För att ge läsaren en insikt i den hebreiska texten använder hon sig av sin egen översättning. Genom en tematisk framställning ämnar hon visa hur olika tolkningar har påverkat och gett upphov till varandra.

I sitt introduktionskapitel fastslår hon att Jonabokens receptions-historia består av en stor tolkningsmångfald. Hon börjar därför med att presentera en kort översikt över de viktigaste tolkningarna i judiska, kristna, muslimska och sekulära läsningar. Judiska tolkningar syns redan i Septuaginta, men det finns många andra judiska texter ur andra templets tid som interagerar med Jonaboken och även Qumranrullarna innehåller mindre textvariationer. Rabbinska tolkningar utsmyckar berättelsen med detaljer om Jonas bakgrund. Kristna tolkningar är ofta typologiska där Jona och andra karaktärer förebådar aspekter av Jesu liv